

Смъртта на човека, възкресението на мислителя

В памет на професор Ивайло Знеполски

На 29 ноември 2023, на 83-годишна възраст, почина Ивайло Знеполски. Дело му е получавало многократни признания. Ще напомня само, че той е носител на най-високото българско отличие – ордена „Стара планина“ I степен. Ивайло Знеполски се открояваше сред българските учени хуманитаристи с толкова много качества, че тук няма да му стигне мястото да ги изброя. Ще се опитам да изтъкна най-важното.

Този забележителен учен, автор на петдесетина книги, беше и отличен управленец. Той съчетаваше две трудно съвместими способности – да мисли и да действа. За мислителя ще говоря след малко, въпреки че двете страни от делото на Знеполски са свързани. В периода 1993-1995 г. той беше министър на културата. Помагах му в министерството по франкофонска линия и имах възможност да се убедя в неговата деловитост, находчивост и отговорност. Министър Знеполски остави на своя приемник изрядна документация за свършеното и за текущите дела. Като дългогодишен ръководител на катедра „Културология“ в СУ „Св. Кл. Охридски“ проф. Ивайло Знеполски допринесе много за утвърждаването – кадрово и материално – на това младо звено в Софийския университет.

Проф. Ивайло Знеполски беше европейец. От 1996 г. той организира 23 престижни конференции около присъствието на емблематични имена в западноевропейската хуманитаристика. Сред тях ще спомена историците Франсоа Фюре, Райнхарт Козелек, Пиер Нора, философите Пол Риктор, Юрген Хабермас, Жак Дериде, семиолога Умберто Еко. На въпросните конференции Ивайло Знеполски отдаваше с вещина заслуженото на тези „светила“. Но и не пропускаше да ги пита за българската действителност. За подобни въпроси „светилата“ нямаха отговори. Отговорите идваха от българските участници, които разглеждаха отделни проблеми от родната реалност през категории, формулирани от почетния гост. Материалите от тези конференции, наричани „Софийски диалози“, са публикувани в отделни книжки и са достъпни за интересуващите се.

Проф. Ивайло Знеполски беше български европейец. С впечатляващото количество книги, с компетентните си изяви той прекоси всички области на хуманитарното познание – от киното и театъра до литературознанието, изкуствознанието, философията, социологията, историята. Доколкото знам, само за музика той не е писал или говорил. Това не е признак за еkleктизъм, а за интелект, който успешно подхождаше мултидисциплинарно към изследвания обект. Ще добавя и нещо важно за неговия почерк. Проф. Ивайло Знеполски пишеше с мисълта да промени действителността. Затова се изразяваше ясно и разбрано за широката студентска и културна публика. Ивайло Знеполски създаде и ръководи успешно две престижни институции: Дом на науките за човека и обществото (учреден в началото на 90-те години) и Институт за изследване на близкото минало (основан през 2005 г.). Идеята за този институт вероятно е била вдъхновена от теориите на италианския историк Джовани Леви за ролята на микроисторията. Знеполски пренесе тази идея на българска почва. Микроисторията изучава конкретни явления и събития, като търси връзка с по-общи исторически представи за определен период. Знеполски насочи вниманието на български историци, литературоведи и културолози към отделни аспекти на комунизма у нас. Презумпцията е, че този период се загърбва или не е изследван задоволително. В резултат на дейността на Института за изследване на близкото минало се родиха около 40 монографии, на повечето от които Ивайло Знеполски е съставител, редактор и автор на предговора. Самият той даде пример с две образцови изследвания: „Българският комунизъм“ (2008) и двутомника „Как се променят нещата. От инцидент до голямото събитие“ (2016).

Проф. Ивайло Знеполски беше работлив. Знаем, че това може да се каже за много хора. За него обаче работата и действието бяха същност на живота. И той работи до последния си миг. Преди три години го налегна тежко заболяване. Но въпреки неразположението от лъчетерапията и химиотерапията, той продължи да работи. През този труден за него период той написа две книги, които се оказаха неговата лебедова песен. За тях ще кажа няколко думи.

Въпросните книги са продължение на заниманията му като историк и мислител на комунизма. В същото време за България те са пионерни. Първата книга, „Тоталитаризмът“, излезе през 2023 г. Втората, „Семейни разправии“, ще бъде публикувана в началото на 2024 г.

В „Тоталитаризмът“ Знеполски проследява творбите на трима основополагащи автори по проблемите на тоталитаризма: Хана Арендт, Ерик Вьогелин и Реймон

Ивайло Знеполски

Арон. За първата и за третия в България имаме обща представа, за втория не знаем нищо – вероятно, защото не е преведен на български. Надявам се, че след книгата на Ивайло Знеполски и това ще стане. И тримата започват да мислят за явлението тоталитаризъм още в края на 30-те години. През 1951 г. Хана Арендт публикува в САЩ фундаментален труд – „Произходът на тоталитаризма“. Въпреки мълчанието на критиката след излизането на книгата, тя е обект на два задълбочени отзива, дело на Ерик Вьогелин и на Реймон Арон. В своите студии по въпроса двамата философи признават качествата на тази изключителна книга, но и не премълчават своите възражения. Заслуга на Ивайло Знеполски е, че ги представя обективно. Нещо повече, българският изследовател проследява еволюцията във възгледите на тримата мислители за тоталитаризма. До голяма степен тази еволюция е плод на взаимните критики и обяснения между тримата автори¹. Тук не мога да се спра детайлно на тази еволюция. Ще изтъкна само впечатляващата ерудиция на Ивайло Знеполски по въпроса. Той се е запознал с многобройните публикации на тримата автори, имащи отношение към тоталитаризма. И ги цитира многократно в подкрепа на своите коментари. Най-общо казано, възраженията на Вьогелин и Арон оборват тезата на Арендт за безпрецедентния характер на тоталитаризма. Знеполски убедително показва, че гледните точки на тримата са различни. За Арендт тоталитаризмът е продукт на световна криза на хуманитарните ценности. А тя е следствие на отношението към евреите, на което ставаме свидетели в нацистка Германия. За разлика от войнствената еврейка Арендт, Вьогелин и Арон също са евреи, но за възгледите им този факт няма определящо значение. Вьогелин подхожда към тоталитаризма като историк на идеите. Според него явлението е плод на упадък на християнството. И сочи отделни аспекти на тоталитарни практики в многохилядната история на човечеството. Арон разглежда тоталитаризма като французин, загрижен преди всичко за съдбата на своята родина, застрашавана от престижната по онова време комунистическа партия и масовите леви настроения във Франция, които философът обяснява с влиянието на Москва. Арон отказва предложенията за академична кариера, за да впрегне целия си мисловен потенциал на журналист със социологическа ориентация и да предотврати въпросната заплаха за Франция. В този смисъл той изхожда главно от реалностите в своята страна и в Съветския съюз след смъртта на Сталин.

Втората книга на Ивайло Знеполски е замислена първоначално като предговор към „Тоталитаризмът“. Впоследствие предговорът се разраства до

размерите на отделен том². Заглавието на книгата „Семейни разправии“ подвежда. То е метафорично, а както знаем, метафората никога не изчерпва съдържанието на образно назования предмет. За сметка на това тя набляга на определен аспект от въпросното съдържание³. С основание българският изследовател нарича „семейство“ групата Арендт, Вьогелин, Арон. Недоумявам обаче защо е използвана думата „разправии“. В своето изложение Знеполски многократно подчертава добронамерения характер на споровете между тримата философи. В отговора си на критичните отзиви на Вьогелин и Арон по повод на „Произходът на тоталитаризма“ Арендт дори не ги назовава поименно. По този повод Знеполски с основание отбелязва, че Арендт спори с тезите, не с авторите („Семейни разправии“, с. 44). Обобщавам, полемичната размяна на позиции е чужда на духа на „разправията“.

Но по-важно е друго. В „Семейни разправии“ Ивайло Знеполски разглежда проникновено, двамата по двамата, полемичните и в същото време колегиални отношения между тримата, без да застъпва нечия страна. „Неутралитета“ на българския автор аз бих тълкувал като стремеж да обхване коментираното явление от три страни⁴, които той намира за еднакво важни при осмислянето на тоталитаризма⁵.

С изследванията и с делото си Ивайло Знеполски се утвърди като образцов учен и публицист хуманитар. Остави ни книги, които ни отварят очите за важни процеси в българската и европейската действителност, помагат ни да осмисляме по-добре явленията, на които са посветени, и да се възхищаваме на интелекта, ерудираността и градивните възгледи на именития си сънародник.

СТОЯН АТАНАСОВ

² Прочетох книгата във формат PDF, странирана и подготвена за публикуване от издателство „Сиела“.

³ Ще отбележа мимоходом, че Знеполски тълкува проникновено последната глава от „Семейни разправии“, метафорично назована по повод на Арендт „За пустинята и оазисите“.

⁴ Знеполски споменава за огромния масив публикации, тълкуващи позициите на тримата мислители, и заявява – напълно разбираемо, – че ще се съсредоточи върху тримата, а не върху техните коментатори. Разбира се, по конкретен повод той споменава някои от тях, демонстрирайки така своята осведоменост и стремеж за изчерпателност.

⁵ В книгата си Знеполски не обяснява своята липса на заявено предпочитание. Очевидно е оставил читателя сам да тълкува неговия подход.

¹ И Вьогелин, и Арон изтъкват необходимостта от мултидисциплинарен подход към явлението тоталитаризъм. Тази идея Знеполски застъпва принципно за всяко историографско изследване в книгата си „Историкът и множественото минало“ (2017).